

Історіографічний аспект дослідження проблеми підготовки вітчизняного вчителя іноземної мови

У статті подається авторська систематизація історіографічних праць, що стосуються проблеми розвитку спеціалізованої професійної підготовки вітчизняних учителів іноземних мов (класичних і західноєвропейських). Систематизація здійснювалася на перетині проблемно-тематичного й хронологічного підходів. За проблемно-тематичним принципом виділялися три групи історико-педагогічних розвідок: 1) такі, що висвітлюють процес запровадження й поширення викладання іноземних мов; 2) такі, в яких розглядається історичний розвиток вищої педагогічної освіти в Україні; 3) такі, що досліджують безпосередньо становлення організаційних засад, змісту і форм професійної підготовки вчителя мов. За хронологічним принципом виділено 4 історіографічних періоди: I – друга половина XIX ст. – 1917 р.; II – 1917 – 20-ті рр. XX ст.; III – 30-ті – 80-ті рр. XX ст.; IV – 90-ті рр. XX – початок XIX ст.

Ключові слова: учитель іноземної мови, стародавні мови, нові мови.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Важливою методологічною умовою повноти будь-якої наукової розвідки є вивчення сукупності праць, що висвітлюють історію дослідження проблеми. При цьому можна керуватися розумінням історіографічного аспекту досліджуваної проблеми як у широкому, так і у вузькому сенсі. Широке розуміння спонукає до аналізу великого масиву літератури, яка відображає розвиток як самого досліджуваного процесу чи явища, так і супутніх чинників цього розвитку, що породжують досліджувану проблемну ситуацію, тобто об'єкта наукового пізнання – широкого сегменту наукового знання, з яким дослідник має справу. У вузькому сенсі виділяються історикографічні праці, присвячені безпосередньо предметові наукового дослідження – конкретним ознакам досліджуваного процесу чи явища, які дослідник виокремлює з загального проблемного поля об'єкта свого дослідження.

Формулювання цілей статті... Метою цієї статті є запропонувати молодим науковцям авторську систематизацію історіографічних праць, що стосуються проблеми розвитку професійної підготовки вітчизняного вчителя іноземної мови (ІМ).

Виклад основного матеріалу... Виходячи з широкого розуміння історіографічної бази вивчення становлення і розвитку підготовки вітчизняного вчителя ІМ, застосовуємо до розгляду історії цього педагогічного явища **проблемно-тематичний підхід** і поділяємо усю *історіографію дослідження* за її проблематикою на *три великі групи*. Одна група стосується загального процесу запровадження й поширення викладання іноземних мов (стародавніх і нових) на тлі вітчизняної історії розвитку різних типів навчально-виховних закладів та установ. Звернення до цієї групи наукових праць пояснюється безпосередньо залежністю попиту на професійну підготовку відповідних фахівців у кількісному й якісному відношеннях від суспільної актуальності таких мов і кінцевих цілей їх вивчення.

До другої групи входять наукові розвідки, в яких розглядається шлях становлення і функціонування вищої педагогічної освіти в Україні, формування змісту цієї освіти, виділення в ній певних структурних компонентів підготовки майбутніх учителів. Ця група історіографічних розвідок подає загальний історичний план розвитку закладів професійно-педагогічної освіти, в контурах якого розгорталася підготовка вчителя ІМ як окрема самостійна професійна галузь.

Третя група – це дослідження, в яких висвітлюється безпосередньо становлення організаційних засад, змісту і форм професійної підготовки вчителя ІМ, особливості діяльності навчальних закладів цього профілю.

З огляду на тяглість і поступальність історичного процесу, окрім проблемно-тематичного підходу до систематизації опрацьованих історіографічних праць, ми розглядаємо їх також за приналежністю до певних часових періодів, тобто застосовуємо **хронологічний підхід**.

Систематизуючи за хронологічним критерієм історіографічні розвідки, котрі тим чи іншим чином є дотичними до проблемного поля підготовки вчителя ІМ, частково скористаємося періодизацією розвитку історико-педагогічної науки, запропонованою визнаним фахівцем у галузі історіографії історії педагогіки Н.Гупаном [1]. Вона видається більш слушною на тій підставі, що в ній подолано традиційну прив'язаність до радянської періодизації історії УРСР, а натомість, окрім змін в суспільному житті нашої держави, взяті до уваги проблематика, зміст, методологія й підходи до вивчення педагогічних явищ на тому чи іншому етапі розвитку історико-педагогічної науки. Таким чином, виділяємо такі **основні періоди історіографії** проблеми розвитку професійної

підготовки вітчизняного вчителя іноземної мови:

I період (друга половина XIX ст. – 1917 р.) – праці імперської доби, написані в ході становлення загальних основ вітчизняної історико-педагогічної науки;

II період (1917 – 20-ті рр. XX ст.) – праці, що засвідчили формування нових тенденцій у національній історії педагогіки;

III період (30-ті – 80-ті рр. XX ст.) – праці, створені в руслі радянської історико-педагогічної наукової традиції, на засадах марксистської методології.

IV період (90-ті рр. XX – початок XIX ст.) – праці доби переосмислення історико-педагогічного процесу з нових національно-демократичних позицій.

Перший період (друга половина XIX ст.–1917 р.) представлений науковими працями, де розглядаються зміст і цілі викладання ІМ та популяризації нових методик викладання, що, безперечно, внесло свою частку в зміст підготовки вчителів класичних (латинської і грецької) та нових (західноєвропейських) мов.

Основний пласт матеріалів цього періоду складають епізодичні публікації в періодичних педагогічних виданнях («Журнал Министерства народного просвещения», «Педагогический сборник», «Русская школа» тощо), у яких акумулювався досвід викладання іноземних мов (Н.Фену, 1870; П.Смірновський, 1871; Т.Кніпер, 1890, 1896; А.Пильнев, 1890; О.Петерсен, 1890; А.Томпсон, 1891; Е.Міттельшпейнер, 1894; В.Волинцевич-Сідорович, 1897, 1911; І.Глівенко, 1900, С.Петрунін, 1903, І.Бодуен-де-Куртене, 1906; П.Жакмон, 1906; Е.Лямбек, 1907, 1911; К.Тіандер, 1911, Е.Ердман, 1913; О.Троянова, 1915; К.Ганшина, 1917 та ін.), вивчалися історичні передумови реформування методики їх вивчення у зв'язку з запровадженням у навчально-освітніх закладах нової – практичної – системи навчання мов (С.Варон, 1874; Є.Бік, 1889; П.Ней, 1901; І.Глівенко, 1916). У цей період не виявлено спеціальних публікацій з питань професійної підготовки вчителів нових мов.

До цього ж періоду відносяться перші історіографічні огляди, спогади та біографічні нариси про діяльність вищих навчальних закладів, у яких здійснювалася підготовка вчителів класичних мов – Ніжинського історико-філологічного інституту (Н.Гербель, 1881; А.Добіаш, 1900; П.Заболотський, 1912), історико-філологічних факультетів/відділень Київського, Харківського, Новоросійського університетів (К.Фогт, 1859; Хр.Роммель, 1868; М.Владимирський-Буданов, 1884; М.Чалий, 1889; О.Маркевич, 1890; С.Рождественський, 1902; В.Бузескул, 1905, 1908; Д.Багалій та Д.Міллер, 1905, 1912; О.Левицький, 1906; П.Сокальський, 1906; М.Халанський, Д.Багалій, 1908), вищих жіночих курсів (М.Жебілев, 1912; К.Шохоль, 1912). З деяких із них ми дізнаємося про перші кроки романогерманських відділень, відкритих протягом першого десятиліття XX ст. (Халанський 1908; Шохоль 1912) Проте ці відомості мають виключно статистично-описовий характер і лише в загальних рисах знайомлять зі змістом професійної підготовки в цій галузі.

Розглядаючи точки перетину хронологічного та проблемно-тематичного підходів, можна зробити висновок, що на цьому етапі історіографії розвитку професійної підготовки вчителя ІМ превалювали праці першої та другої групи, тобто ті, в яких розглядався процес запровадження й поширення шкільного викладання нових мов та підсумовувався досвід діяльності вищих освітніх закладів університетського типу з підготовки педагогічних кадрів.

У *другому періоді* (1917– 20-ті рр. XX ст.) відбулася активізація історико-педагогічної думки в напрямі не просто опису, а критичного аналізу попередніх освітніх систем, пошуку можливостей використання позитивного вітчизняного й зарубіжного досвіду. Минулий історичний досвід узагальнювався з позицій актуалізованих у той час засадничих ідей економічного матеріалізму, потреб створення «трудова» школи, розвитку виробничих сил нового суспільства і під кутом зору класової боротьби.

Аналогічні мотиви звучали і в матеріалах з історії професійної і вищої школи. Переважна більшість з них підсумовувала досвід вищої школи у повоєнний період (С.Постернак, 1918/19; Г.Гринько, 1923; Я.Ряппо, 1924, 1925). У тих небагатьох працях, що зверталися до історії вищої школи в Україні дореволюційного періоду (Х.Титов, 1924; В.Бузескул, 1927), історико-педагогічні явища, що описувалися з використанням багатоджерельної бази, не охоплювали, на жаль, питань становлення підготовки вчителів нових мов.

Окремо слід згадати книгу Я.Звігальського та М.Іванова «Професійна освіта на Україні» (1927), яка відрізняється високою інформативністю й достовірністю завдяки використаній у ній оригінальній спробі «подати освітню статистику на тлі економіки» та поєднанням статистичного підходу (за окремими галузями професійної освіти) з порівняльним (порівняння різних типів навчальних установ дореволюційної Росії, РФССР, УССР та найбільших країн Європи й Сполучених – у книзі використано термін «Злучених» – Штатів Америки) [2]. В інформаційному блоці, присвяченому педагогічній освіті, подавався досить повний історичний огляд мережі навчальних закладів професійно-педагогічної освіти. При цьому поряд з підготовкою вчителів класичних мов уперше згадувалися також заклади для підготовки вчителів нових мов, зокрема

педагогічні курси при університетах періоду 1860-1867 рр.

Так само, як і в перший період, домінуючим у цей час проблемно-тематичним напрямом є опосередкований розгляд питань іншомовної освіти в межах дискусійного поля процесу впровадження і утвердження іноземних мов у змісті шкільної загальноосвітньої програми. Серед тих небагатьох опублікованих матеріалів, в яких розглядався стан викладання іноземних мов протягом першого десятиліття радянської влади (статті Н.Крупської «К вопросу о программах» (1922) і «О преподавании иностранных языков» (1923), М.Курляндського «Знание иностранных языков в СССР замирает – необходимо его оживить» (1927), А.Фриденберг «О преподавании иностранных языков в трудовой школе» (1927), книга К.Ганшиної «Методика преподавания иностранных языков: Задания 1-4» (1930) та інші), одностайно наголошувалося, що в перші роки радянської влади відбувався занепад вивчення іноземних мов, який слід було подолати.

Питання професійної освіти вчителя ІМ розглядалися наразі лише в контексті вимог, які декларували, чого і як він має навчити учнів. При цьому жодних ретроспекцій в попередню історію підготовки таких вчителів не здійснювалося. Головна причина такого стану справ бачиться по-перше, в різко негативному ставленні до системи освіти дореволюційної Російської імперії, яка оцінювалася не інакше як «буржуазна», тобто класово ворожа, і, по-друге, у відсутності серйозних наукових центрів, які б опікувалися іншомовною освітою. Перші такі осередки наукової іншомовної лінгвістичної освіти з'явилися в цей час спершу в Петрограді («Общество изучения и преподавания языка и словесности», кабінет іноземних мов на чолі з Л.В.Щербою при Інституті наукової педагогіки) та Москві (постійна комісія з іноземних мов при Центральному гуманітарному педагогічному інституті, перша кафедра методики навчання іноземних мов при 2-му МДУ). Проте ці установи зосереджували свою увагу насамперед на самих нагальних проблемах – розробці цілей навчання іноземних мов і методу їх викладання. В Україні ж на зміну ліквідованим у 1920 р. університетам у цей період не прийшло жодних рівних за масштабом закладів професійної іншомовної освіти. Відповідно, не відбувалося будь-яких історіографічних наукових розробок у цій галузі. Тобто знову констатуємо, що праці цього періоду належать головним чином до визначених нами першої і другої групи історіографічних матеріалів.

Третій хронологічний період (30-ті – 80-ті рр. ХХ ст.) є найбільш продуктивним в плані історіографічних досліджень в галузі загальної і професійно-педагогічної іншомовної освіти. З огляду на велику тривалість й суперечливість цього періоду, звичайно, важко звести усі видані матеріали до одного спільного знаменника. Тому розглянемо їх у хронологічній послідовності.

1930-ті роки відзначилися у педагогічній історіографії стрімким кількісним зростанням політично заангажованої літератури, присвяченої популяризації радянської освітньої моделі, захопленню здобутками в будівництві соціалістичної загальноосвітньої і вищої школи, пропаганді марксистських ідей. Достовірні факти про становлення української національної системи освіти можна було знайти лише в працях, виданих за кордоном і тому не поширених у Радянській Україні. Однією з таких праць є книга активного освітнього діяча, історика освіти, представника української діаспори за кордоном Степана Сірополка «Історія освіти на Україні», перше видання якої побачило світ 1937 р. у Львові. У другому, більш повному, за словами самого автора в передмові до нього, виданні книги (під назвою «Історія освіти в Україні»), підготовленому до друку за рукописом С.Сірополка і виданому у 2001 р. можна знайти багато фактів щодо вивчення іноземних мов в українських землях, починаючи з часів стародавніх слов'ян і до 1920 р. [3]. Багато її сторінок присвячено аналізу стану вищої освіти, в тому числі університетам, Ніжинському історико-філологічному інституту і закладам вищої жіночої освіти в ХІХ – на початку ХХ ст. Вища іншомовна освіта – в силу її вузької спеціалізації – залишилася втім поза оглядом.

Зусилля науковців, що займалися в 1930-х рр. питаннями іншомовної освіти, спрямовувалися насамперед на забезпечення майбутніх і вже працюючих учителів ІМ науково обґрунтованою системою викладання, оскільки з 1932 р. вперше в історії вітчизняної школи знання кожним випускником середньої школи однієї іноземної мови стало обов'язковою умовою шкільної освіти. Водночас почали з'являтися окремі фахові публікації, в яких здійснювалася історична ретроспекція у попередній освітній досвід (Н.Мамуна, 1934; Й. Селіханович, 1936; М. Кестнер, 1937) й перші науково-методичні посібники для підготовки вчителів ІМ, до яких увійшли різні за обсягом огляди історії викладання стародавніх і нових мов. Так, завдяки першому радянському посібникові «Методика преподавания иностранных языков» проф. К.Ганшиної, виданому протягом 1930-1931 рр. окремими випусками, у викладанні іноземних мов була остаточно подолана думка, що різні мови (в тому числі як рідна, так і іноземні) можуть вивчатися за однією й тією ж самою методикою, й розпочалася розробка окремих конкретних методик викладання різних іноземних мов. Наступні за ним посібники з конкретних методик англійської, німецької, французької мов (І.Грузинська, 1938; Г.Гольдштейн, Р.Розенберг, 1938; А.Любарська, 1938) мали велике значення для розгортання підготовки педагогічних кадрів у закладах вищої педагогічної освіти. Проте аналізу історії становлення самої

професійної підготовки таких кадрів вони не містили.

На кінець 30-х років ХХ ст. проблема підготовки викладачів іноземних мов все ще недостатньо усвідомлювалася як окрема важлива мета розвитку вищої педагогічної освіти і предмет історико-педагогічних досліджень. Вона швидше сприймалася як засіб покращення якості викладання іноземних мов у середній і вищій нелінгвістичній школі спеціалістам, що здобувають вищу освіту в різноманітних галузях народного господарства, з тим щоб підвищити їх кваліфікацію і можливості завдяки володінню іноземними мовами використовувати всі досягнення науки передових держав. Саме про це йшла мова на I Всесоюзній нараді викладачів іноземних мов вузів та втузів (1939). Тому історіографічні матеріали 1930-х років можна атрибутувати виключно до першої і другої групи історіографічних джерел.

40-50-ті роки ХХ ст. позначилися в історіографії проблеми професійної підготовки вчителів іноземних мов спалахом інтересу дослідників до вивчення історії поширення, вивчення й викладання іноземних мов і спадку вітчизняної й зарубіжної методики навчання ІМ, у результаті чого було захищено цілу низку дисертаційних робіт: докторська дисертація І.Рахманова «Очерк истории методов преподавания новых иностранных языков», 1948; кандидатські дисертації В.Аракіна «История распространения, изучения и преподавания иностранных языков в России», 1947; І.Салістри «К вопросу об истории методов обучения иностранным языкам», 1947; С.Фоломкіної «История методики начального обучения чтению на английском языке», 1951; О.Логінової «История преподавания иностранных языков в советской средней школе с 1917 по 1931 год», 1952; Л.Андреевської-Левенстерн «История методических направлений в обучении иностранным языкам в России во 2-й половине XIX в.», 1953; Б.Лемперта «Очерк по истории преподавания французского языка в средних школах Бессарабии и Молдавской ССР», 1954; Ж.Вітліна «Развитие сравнительного метода в преподавании грамматики немецкого языка в средних учебных заведениях России (XVIII-XX вв)», 1959.

До уваги фахівців у галузі викладання ІМ постало кілька книг і публікацій у періодичних виданнях зі згаданої вище тематики: книга П.Журоковської «Основные вопросы преподавания немецкого языка в связи с разрешением проблемы нефилологического образования в русской средней школе МНП в 1871-1902 гг.» (1946), однойменні з дисертаційними роботами праці І.Рахманова (1947), І.Салістри (1947), В.Аракіна (1948), Л.Андреевської-Левенстерн (1953), О.Логінової (1953), статті в журналі «Иностранные языки в школе» В.Раушенбаха «Коменский как методист в области преподавания иностранных языков» (1946), І.Рахманова «Методика преподавания иностранных языков в освещении академика Л.В.Щербы» (1949), В.Аркавина «Ушинский о преподавании иностранных языков» (1948), В.Бобровнікова, М.Юдіна «Из истории преподавания иностранных языков в России» (1949), О.Логінової «Иностранные языки в средней школе в первые годы советской власти (1917-1923)» (1955).

І знову ж таки через свою невелику віддаленість у часі від перших організаційних кроків у справі започаткування професійної підготовки вчителів нових ІМ на теренах радянської держави, автори переважної більшості тогочасних досліджень ще не розглядали цю справу як об'єкт історико-педагогічний. Вони лише відзначали перманентну в історії вивчення західноєвропейських ІМ недостатність підготовлених кадрів викладачів і сходилися на думці, що цей факт був постійною перешкодою у поширенні й успішній організації викладання мов.

До групи виданої в період 40-50-х рр. минулого століття історіографічної літератури з питань вищої освіти, яка частково охоплювала вищу педагогічну освіту, можна віднести книги, випущені до ювілейних дат університетів (Одеського, Московського, Київського). Проте якість вміщеної у них інформації носила на собі яскравий відбиток духу часу – вона мала суто описово-пропагандистський характер.

Тобто, характеризуючи історіографічні матеріали 1940-1950-х рр., близькі до проблеми професійної підготовки вчителів ІМ, підкреслимо, що серед них, як і раніше, продовжували домінувати праці першої і другої груп, які зосереджувалися на історії викладання іноземних мов і загальних засадах розгортання вищої педагогічної освіти. Третя група матеріалів була представлена лише короткими фрагментами і тезами, які швидше наслідували стереотипи оцінювання рівня підготовки викладацьких кадрів з іноземних мов в історії вітчизняної освіти як недостатній, аніж намагалися розглянути сутнісні її риси.

І лише у 60-80-х рр. ХХ ст. розпочалося позиціонування вчителя ІМ як самостійного об'єкта дослідження. Паралельно з продовженням наукових розвідок у галузі історії розвитку методів навчання іноземних мов (докторська дисертація О.Миролюбова «История методики обучения иностранным языкам в СССР» (1973), книги Є.Константінова «Методическое наследие академика Л.В.Щербы в области обучения иностранным языкам в средней школе» (1962), «Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе» (під редакцією О.О.Миролюбова, І.В.Рахманова, В.С.Цетлін, 1967), В.Раушенбаха «Краткий обзор основных методов преподавания иностранных

языков с I по XX век» (1971), І.Рахманова «Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX-XX вв.» (1972), Г.Веделя «Из истории методов преподавания иностранных языков» (1979) та ін.) – відбувається розширення дослідницького поля в напрямі здійснення перших наукових розвідок в історичний досвід підготовки іншомовних фахівців.

Однією з перших таких розвідок стала книга російського автора С.Ніконової «У истоков советской методики обучения иностранным языкам» (1969), в якій містився окремий розділ під заголовком «Підготовка кадрів вчителів іноземних мов» [4]. Спираючись в умовах повної відсутності інших подібних досліджень виключно на фонди Ленінградського державного архіву, автор книги охопила два періоди в історії викладання іноземних мов і його кадрового забезпечення – з 1900 по 1917 рік та з 1917 по 1923 рік. З усіх освітніх установ, де на початок ХХ ст. здійснювалася підготовка відповідних педагогів, автор дослідження дуже коротко зупинилася на однорічних курсах для вчителів нових мов, побіжно зауваживши, що більшість університетів Росії не мало романо-германських факультетів, а про історико-філологічні факультети університетів висловилася як про «неприспособані для підготовки вчителів нових іноземних мов» [4, с.21]. Серед інших навчальних закладів, де таких викладачів готували, лише називалися Імператорський жіночий педагогічний інститут, Сиротинський інститут імператора Миколая I та вказувалося на наявність небагатьох інших.

У розділі, присвяченому початку радянського періоду освітнього будівництва, С.Ніконова відзначила насамперед курси ІМ як форму короткотермінової підготовки викладачів та розповіла про ще один тип навчального закладу для підготовки вчителів ІМ, поширений у цей період у РСФРР, – відділення/факультети іноземних мов при педагогічних інститутах, розглянувши, зокрема, факультет нових мов Петроградського педагогічного інституту ім.О.І.Герцена. Об'єктом дослідницького аналізу стали схеми навчальних планів, завдання підготовки вчителя ІМ (забезпечення наукової філологічної підготовки; збагачення майбутнього вчителя міцними й широкими педагогічними знаннями й навичками, його методична підготовка; ідейне виховання педагога як громадянина-борця), адміністрування діяльності інституту, його матеріальна база й викладацький склад.

Поряд з цінними спостереженнями й умовиводами, що стосувалися змісту професійної підготовки майбутнього вчителя ІМ, складного шляху її вивільнення від попередніх університетських традицій і адаптації до нових умов побудови трудової школи, книга С.Ніконової, на жаль, заповнила лише невелику частку тих білих плям, котрі існували на кінець 60-х рр. минулого століття в історіографічному полі наукової проблеми професійної підготовки вчителя ІМ у вузьких регіональних межах Петрограда й Москви.

О.Миролубов, подаючи в своїй докторській дисертації (1973) комплексний аналіз історії розвитку радянської методики навчання ІМ, разом з описом стану шкільного викладання іноземних мов у виокремлені ним етапи побіжно зупинявся на забезпеченні такого викладання педагогічними кадрами. Втім, оскільки ця проблема не була для нього ключовою, науковець не заглиблювався в її детальний аналіз, а лише констатував деякі характерні для кожного етапу зміни у вирішенні питання з кадрами, наприклад, появу в Радянському Союзі наприкінці 1920-х рр. перших спеціальних інститутів іноземних мов, нереалізовані через війну наміри уряду з початку 1940-х рр. різко збільшити мережу вузів для підготовки вчителів іноземних мов тощо. Навіть за умови великої схематичності такого огляду відзначимо як безперечну заслугу автора наскрізне, впродовж усього викладу, дотримання корелятивного зв'язку між викладанням мов і підготовкою кадрів вчителів та значно довший, ніж в усіх попередніх дослідженнях, відтинок радянської історії освіти (до 1970-х рр.).

Звернення до історичних витоків підготовки вчителя ІМ знаходимо також у дисертації «Постановка преподавания западноевропейских языков в Московском Лазаревском институте восточных языков» (Н.Мурадян, 1981), де поряд з аналізом стану викладання західноєвропейських мов розглядалася історія організації їх вивчення в інституті, навчальні програми, підручники й навчальні посібники, викладалися методичні погляди викладачів. Це дослідження мало яскраво виражене методичне спрямування і хоча й не було історико-педагогічним, проте акцентувало існування проблеми історіографічного опису професійної підготовки кадрів у галузі іншомовного мовознавства.

Перелік історіографічних робіт цього періоду, віднесених нами до третьої групи, доповнюють окремі матеріали професора Удмуртського державного університету О.Шапкіна: «К вопросу о подготовке преподавательских кадров по иностранным языкам в дореволюционной России» (1972), «Из истории практической подготовки учителей иностранного языка в дореволюционной России» (1989). Проте вони носили виключно тезовий характер і не були доступними для широкого кола читачів, оскільки друкувалися у збірниках повідомлень на регіональних наукових конференціях.

На основі огляду наукових доробків третьої групи у галузі вітчизняної історії підготовки вчителів ІМ можна стверджувати, що стан тогочасної наукової розробки цієї проблеми все ж відставав від суспільної потреби.

Деякі загальні дані, котрі можна віднести до другої групи історіографічних матеріалів, бо вони стосувалися навчальних закладів дожовтневої професійної підготовки вчителів-філологів, діяльності історико-філологічних інститутів, знайшли часткове висвітлення у серії виданих у Москві видавництвом «Педагогіка» ґрунтовних колективних монографій під назвою «Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР», що охоплювали хронологічні періоди XVIII–першої половини XIX ст. (1973), другої половини XIX ст. (1976). До підготовки матеріалів до другої з цих праць були залучені й українські науковці, що дозволило більш послідовно відобразити історичну динаміку розвитку української шкільної і вищої професійної освіти. Проте продовження цієї серії нарисами з радянського періоду діяльності вищої педагогічної школи – 1917-1941 рр. (1980), 1941-1961 рр. (1988), 1961-1986 рр. (1987) – містило лише загальновідомі хронологічні факти стосовно відкриття, реорганізації, функціонування педагогічних інститутів і факультетів іноземних мов.

Так само оминали своєю увагою діяльність (нехай навіть короткочасну) таких освітніх установ в Україні, як відділи чужоземних мов при інститутах народної освіти (ІНО), державні курси чужоземних мов, Український інститут лінгвістичної освіти, лінгвістичні технікуми, й автори чисельних у період 1960-х-1980-х рр. наукових досліджень з історії загальної й професійно-педагогічної освіти в УРСР (В. Питов, 1962; Ю. Курносів і О. Бондар, 1964; К. Присяжнюк, 1965; Н. Лескевич, 1967; М. Рудько, 1967; Г. Івашина, 1976; М. Ніжинський, 1978; В. Струбицький і О. Бондар, 1987).

І знову, оцінюючи в межах хронологічного періоду 1930-х-1980-х років проблемно-тематичне дослідницьке поле, відзначимо, що нарешті в 1960-х рр. серед історіографічних робіт з'явилися праці, в яких проблема професійної підготовки вчителя ІМ почала розглядатися в історико-педагогічному ракурсі. Втім вони у цілому не здійснили вирішального впливу в напрямі виокремлення цієї проблеми як самостійного предмета ретроспективних досліджень.

Протягом *четвертого періоду* разом з проголошенням незалежності України в національній педагогічній історіографії активізувалися дослідження історії національної освітньої системи. Насамперед, друком вийшли узагальнюючі праці, які мали на меті донести до широкої педагогічної громадськості звільнений від ідеологічних обмежень погляд на досягнення й проблеми народної освіти й педагогічної думки в Україні упродовж попередніх віків і десятиліть. Науковий доробок українських учених початку 1990-х рр. поповнився цілою низкою праць і дисертаційних досліджень, звернених до здобутків у національній професійно-педагогічній освіті періодів 1917-1920, 1920–1933 рр., позбавлених ідеологічної залежності й кон'юнктурної деформації історичних фактів. Серед них – історико-педагогічні розвідки Н.Дем'яненко (1991, 1998), В.Майбороди (1992), В.Прокопчук (1993), В. Шарпатога (1994), С.Крисюка (1996), О.Глузмана (1997), Ю.Бологіна та М.Окси (1997), Н.Матвійчук (1997), С.Нікітчиної (1998), О.Лавріненка (1998), А.Булди (1999), Т.Слободянюк (2000), Н.Дем'яненко, І.Важинського (2002), М.Окси (2004) та інших.

Нову тенденцію в історіографії вищої педагогічної освіти позначили собою дослідження регіональних особливостей розвитку професійної підготовки вчителя, наприклад, Галичини (М.Барна, 1996; Т.Завгородня, 1999), Південно-Східної України (В.Курило, 2000; І.Аносов, М.Болотін, М.Окса, 2003).

Не можна не відзначити також напрацювання українських істориків стосовно різних етапів формування вищої школи в Україні в контексті становлення національної системи освіти в 1917-1920 рр. (Н.Агафонова, 2002) та її розвитку в 1920-х рр. (В.Липинський, 2000), діяльності українських національно-демократичних урядів в галузі освіти в 1917-1920 рр. (Н.Ротар, 1996), проблем розвитку вищої школи радянської України в 1920-1928 рр. (М.Мірошніченко, 1993) та в 1928-1939 рр. (А.Сасімов, 1998), процесу формування національних педагогічних кадрів у 1917-1937 рр. (І.Кліцаков, 1997). Відмінною рисою цих розвідок, порівняно з історико-педагогічними, був насамперед суспільно-політичний аналіз діяльності вищих навчальних закладів республіки крізь призму перетворень у її соціально-економічному й культурному житті, партійно-класових підходів до формування освітньої політики, утвердження командно-адміністративних методів в управлінні освітою, кадрової політики в умовах підвищеної ідеологізації навчально-виховного процесу.

Серед історіографічних праць першої виділеної нами групи слід відзначити препринтне видання І.Мозгової (2004), присвячене аналізу викладання іноземних мов в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії з кінця XVI і до початку XX ст. [5], в якому увага зосереджується на зображенні системи мовної освіти у цих навчальних закладах у її взаємозв'язку з європейським культурним процесом. Перший аналіз історії становлення, розвитку, організаційного й навчального забезпечення методики навчання ІМ на західноукраїнських землях протягом другої половини XIX – у першій половині XX ст. проведено в монографії Б.Лабінської (2013) [6].

До праць третьої проблемно-тематичної групи історико-педагогічних робіт, що з'явилися у незалежній Україні лише на початку XXI ст., можна віднести проведені й захищені кандидатські дисертаційні дослідження теоретичних і методичних засад навчання ІМ у школах України в 1917-

1933 рр. (Н.Борисова, 2004), теорії і практики навчання ІМ як складової змісту гімназійної освіти другої половини ХІХ–початку ХХ століття (А.Долапчі, 2008), розвитку цільового компоненту навчання ІМ з 1930-х рр. і до початку ХХІ ст. (Т.Литнєва, 2009), у змісті яких розглядався стан підготовки вчителів ІМ. Першим комплексним історіографічним дослідженням історичних передумов та особливостей розвитку системи професійної підготовки вчителя ІМ в Україні стала монографія [7] і докторська дисертація О.Мисечко «Формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900–1964 рр.)» (2008, 2011).

Серед сучасних досліджень російських науковців, присвячених опису підготовки іншомовних вчителів-філологів у дореволюційний, радянський та пострадянський періоди, можна назвати лише невеликі статті Е.Солововой, Е.Пореченковой (2008) та докторську дисертацію М.Ветчиновой (2009). Однією з найпомітніших подій останнього часу в історичному аспекті іншомовної освіти став вихід ґрунтовної монографії відомого російського вченого Олександра Миролубова «История отечественной методики обучения иностранным языкам» (2002), у котрій подальшого розвитку набула тема шкільної іншомовної освіти в Радянському Союзі, її методичного обґрунтування, забезпечення навчальними програмами й підручниками, кадрового забезпечення, захищена ним у 1973 р. як докторська дисертація і поширена на період до кінця 80-х рр. ХХ століття.

Висновки... Отже, проведений нами аналіз історіографії дослідження проблеми професійної підготовки вітчизняних учителів іноземної мови дозволяє стверджувати, що стійкої історіографічної традиції системного вивчення цієї проблеми ще не склалося, в результаті чого стан її науково-історичної розробки серйозно відстає від сучасної суспільної потреби.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
2. Звігальський Я. Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський, М. Іванов. – Олександрія, 1927. – 410 с.
3. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко ; підготував Ю. Вільчинський. – [2-ге вид.]. – Львів : Афіша, 2001. – 664 с.
4. Никонова С. М. У истоков советской методики обучения иностранным языкам / С. М. Никонова. – М. : Высшая школа, 1969. – 104 с.
5. Мозгова І. І. Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. ХVІ–поч. ХІХ ст.): Препринт / І. І. Мозгова. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – 56 с.
6. Лабінська Б. І. Історичні нариси з методики навчання іноземних мов на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.): [моногр.] / Б. І. Лабінська. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2013. – 384 с.
7. Мисечко О. Є. Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок 1900-х – початок 1960-х рр.): [моногр.] / О. Є. Мисечко. – Житомир : Полісся, 2008. – 528 с.

Анотація

О.Е.Мисечко

Историографический аспект исследования проблемы подготовки отечественного учителя иностранного языка

В статье предлагается авторская систематизация историографических работ по проблеме развития специализированной профессиональной подготовки отечественных учителей иностранных языков (классических и западноевропейских). Систематизация осуществлялась на пересечении проблемно-тематического и хронологического подходов. По проблемно-тематическому принципу выделялось три группы историко-педагогических исследований: 1) те, которые освещают процесс введения и распространения преподавания иностранных языков; 2) те, в которых рассматривается историческое развитие высшего педагогического образования в Украине; 3) те, в которых исследуется непосредственно становление организационных основ, содержания и форм профессиональной подготовки учителя языков. По хронологическому принципу выделено 4 историографических периода: I – вторая половина ХІХ в. – 1917 г.; II – 1917 – 20-е гг. ХХ в.; III – 30-е – 80-е гг. ХХ в.; IV – 90-е гг. ХХ – начало ХХІ в.

Ключевые слова: *учитель иностранного языка, древние языки, новые языки.*

Summary

О.Ye.Misechko

Historiographical Aspect of Investigating the Problem of Training National Teachers of Foreign Language

The article suggests author's systematization of historical works that touch upon the problem of development of specialized professional preparation of national teachers of foreign languages (Classics and modern). The systematization is based on the crossroad of problem/topic-centered and chronological approaches. According to the problem/topic-centered approach, the body of historical-pedagogical researches is divided into three groups: 1) those that cover the process of introduction and dissemination of foreign language teaching; 2) those that deal with the historical development of the higher pedagogical education in Ukraine; 3) those that study the gradual growth of organizational background, content and forms of professional preparation of language teachers. According to the chronological

principle, four historiographical periods have been singled out: I – second half of the XIX c. – 1917; II – 1917–19 20s; III – 1930s–1980s; IV – 1990s – begin. of the XIX c.

Key words: *teacher of foreign language; Classics; modern languages.*

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 37.011.3-052:37.012:821.161.1Толстой-92:37

О.П.МІХНО,
кандидат педагогічних наук
(м.Київ)

Педагогічні статті Льва Толстого як джерело дослідження проблеми психолого-педагогічної характеристики особистості учня

Проаналізовано педагогічні статті Льва Толстого, що містять одні з найбільш ранніх спроб в історії вітчизняної педагогіки дослідити і описати психолого-педагогічні особливості школярів. Простежено індивідуальний підхід до учнів Яснополянської школи і виокремлено такі елементи характеристик, як образність, психологізм, увага до емоційних якостей виховання. Доведено, що педагогічні статті Л. Толстого є релевантним джерелом історико-педагогічного дослідження проблеми психолого-педагогічної характеристики особистості учня.

Ключові слова: *Лев Толстой, психолого-педагогічна характеристика, особистість учня, групові та індивідуальні характеристики, релевантність джерела дослідження.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Не підлягає сумніву, що ґрунтовність наукового дослідження залежить від рівня його забезпечення джерельною базою. Ця аксіома стосується як математики та фізики, які є ґносеологічним ідеалом науки, оскільки їх теорії будуються строго на дедуктивній основі, так і гуманітарних наук, об'єкти дослідження яких є надзвичайно складними, а досліджувані процеси і явища важко передбачити і спрогнозувати. Відтак, джерельна база наукових досліджень у сфері гуманітарних наук об'єктивно є набагато більшою. Тут доречним є таке порівняння: великий фізик А.Ейнштейн, ознайомлюючись із дослідями великого психолога Ж.Піаже, зауважив, що вивчення фізичних проблем – це дитяча гра порівняно із загадками дитячої гри. Історико-педагогічне дослідження проблеми психолого-педагогічної характеристики особистості учня вимагає значного комплексу джерел, серед яких на чільному місці – науково-педагогічні праці класиків педагогіки. В цій статті як джерело дослідження психолого-педагогічної характеристики учня нами використано педагогічні статті Льва Миколайовича Толстого, які, на нашу думку, є релевантними досліджуваній проблемі.

Аналіз досліджень і публікацій... Педагогічний аспект діяльності Л.Толстого неодноразово був об'єктом наукових розвідок в українській та російській науковій і публіцистичній літературі. Це, зокрема, статті в педагогічній періодиці початку ХХ ст. [2; 5], дослідження радянського періоду [1; 3; 6] та напрацювання сучасних науковців [4 та ін.]. Автори у своїх працях робили акцент переважно на народному характері та демократичному пафосі педагогічних поглядів Л.Толстого, аналізі дидактичних аспектів його педагогічної діяльності. Нагадаємо, що вивченню спадщини російського генія в Україні поклав початок український геній І.Франко статтею «Лев Толстой» (1892), де надзвичайно точно схарактеризував творчий метод письменника, виділивши як головні його складники «величезну гостроту спостережень, тонкий психологічний аналіз, пластичність у малюванні оточення, що досягається іноді лише кількома словами» [11, с.229]. Цей метод позначився, безперечно, і на педагогічній діяльності Л. Толстого, виявившись, зокрема, в яскравих, детальних і по-толстовському глибоких психолого-педагогічних характеристиках учнів Яснополянської школи, які знаходимо у статтях «Яснополянская школа за ноябрь и декабрь месяць» та «Кому у кого учиться писать, крестьянским ребятам у нас, или нам у крестьянских ребят?», надрукованих у журналі «Ясная поляна» в 1862 році. Зазначимо, що характеристики, які дає Лев Толстой своїм учням у цих статтях, є однією з найбільш ранніх спроб в історії вітчизняної педагогіки дослідити і описати психолого-педагогічні особливості школярів, тому цілком обґрунтованим і необхідним є аналіз вчительського досвіду Л. Толстого у історико-педагогічному дослідженні проблеми психолого-педагогічної характеристики особистості учня. Наукові праці, що пропонують такий ракурс дослідження, на сьогодні відсутні, тому зазначену проблематику обрано темою цієї наукової розвідки, в чому вбачаємо не лише її *актуальність*, але й новизну.